

MORFOLOGIE

- v archeologii je to základní postup při zpracování archeologických nálezů. Zabývá s tvarem a výzdobou předmětů i objektů. V biologii je to nauka o tvarech orgánů a celých organismů rostlin a živočichů.

V jazykovědě je to tedy nauka, která zkoumá tvar a *výzdobu* slov.

Morfém je nejmenší významová jednotka.

Falávamos falava – společný prvek, **mos** – rozlišovací prvek (1.osoba pl.), tento prvek má gramatický význam. Je to morfém. .

Falava -**va**- označuje slovesný děj, který se odehrál v minulosti. Je to morfém.
Fala

Cílem morfologie je zkoumání povahy a chování morfému – nejmenší znaková jednotka nadaná významem.

Morfologie v užším smyslu se kryje s flexí, deklinací, konjugací, komparací.

Morfologie v širším smyslu se týká tvoření slov (slovotvorby), tvoření pojmenování, zahrnuje derivaci, kompozici, kombinaci slov (kolokace a další typy, zvl. konverzi, abreviaci, univerbizaci, aj. – bude předmětem oboru lexikologie)

TERMÍNY: MORF A MORFÉM

MORF: grafická či fónická znaková jednotka izolovaná při segmentaci. Metodou substituce zjišťujeme,

- a) kterými jinými morfy lze zkoumaný morf v dané pozici nahradit
- b) v jakých pozicích se zkoumaný morf vyskytuje
- c) jakých hláskových podob nabývá v těchto spojeních.

Příklad 1: *učitele*

kmen učitel

afix e lze zaměnit v dané pozici jinými afixy (doprovázeno změnou syntaktické funkce)
e
em

mezi těmito afixy existuje vzájemný vztah volné **kontrastivní distribuce** a představují realizace různých morfémů

Příklad 2: *učitele, žáka, předsedu* 4.pád

e a u

- nelze zaměnit v žádné situaci, jde o **komplementární distribuci**
- jsou realizacemi jednoho morfému (akuzativ, sg.)
- mohou to být alomorfy jednoho morfému

Morf se dále dělí do dvou typů submorfů:

1. Kořen R - implikuje základní složku významu lexému, samostatný morf

2. Formant F – upřesňují a dotvářejí význam lexému, derivační afix

afixy se dále dělí na:

sufix – přípona Ra, Raa, Raaa

(afix následující za kořenem slova dom-u, kniho-ovn-y, auc-tor-itat-is

prefix – předpona, před kořenem slova, aR, aaR, aRa

(nejmladší)

infix – konsonantický afix vstupující do kořene (mezi hlásky vytvářející kořenový morf).

Interfix (transfix), afix tvořený vokály, vstupující mezi kořenové konsonanty) pouze v semitohamitských jazycích)

MORFÉM -minimální jazykový znak (abstraktní), tj. minimální významová a gramatická jednotka, chápána, má-li alomorfy, jako třída alomorfů.

Typy morfémů: **1. FLEKTIVNÍ (koncovka)** x **SLOVOTVORNÝ**

2.

LEXIKÁLNÍ – lexémy - základní plnovýznamové znaky označující substance, kvality, děje, apod.) – **sémém** – izolovaný obsah lexikálních morfémů (klasifikaci sémémů je věnována pozornost v lexikologii a sémantice)

X

GRAMATICKÉ, synsémantické, označují akcesorní vlastnost nebo okolnost, nebo jen gramatický vztah. **Gramém** – izolovaná forma gramatických morfémů. V rámci oboru morfologie se zaměříme především na formální klasifikaci morfémů.

hlavní typy morfémů:

R + 0 běh, les, lov, plat, zvěd, řeč, ruka, rada, touha, kolo (tedy kmen – slovní základ tvoří holý kořen bez slovotvorné přípony)

R + F uči-tel, kov-ář, lov-ec, rý-č, měst-ský kmen se dá rozložit na kořen a slovotvornou příponu

R + R kompozita, složeniny

a) bez derivační přípony (R+R) lidojed, vodomil, dalekohled, vinohrad

b) s derivační příponou (R+R+F) dřevorubec, koloběžka, zlatonosný

STRUKTURA PORTUGALSKÝCH SLOV

SLOVO A MORFÉM

TYPY MORFÉMŮ v PORTUGALŠTINĚ:

morfemas aditivos morfém ke slovu připojuje– zde patří předpony – prefixos
přípony - sufixos
infixos

morfemas subtrativos –morfémy, které se od slova oddělí (při vytváření zkratk, atd):
cinema+ clube – cineclub, narcótico – narcotizar, prioridade – priorizar, maldade – maldoso)

morfemas mofidicativos - morfémy, které se změni (například apofonie - samohláska kořene je změněna, nebo metateze – přesmyčka samohlásek).

Nulový morfém – **morfema zero** – vyjadřuje nepřítomnost gramatické opozice vzhledem k jinému příznakovému jevu. Alto/alta – opozice **o-a**. alto /altos – plurální význam vyjádřen morfémem -s. ale alto nemá –s – proto mluvíme tedy o nulovém morfému.

Morfémy mají svůj **vnější význam**, který se vztahuje k mimojazykové skutečnosti (činy, děje, stavy, vlastnosti, zaměstnání, bytosti) a **vnitřní význam**, vyjadřující pouze gramatické vztahy.

Morfémy a jeho složky:

- a) sol, mar, ar, é, hoje, lápis
- b) alunos, alunas, trabalhávamos
- c) casarão, livrinho, cantor, casamento, folhagem, alemão, chuveisar
- d) reter, conter, deter
- e) guarda-chuva, lanígero (vlnorodný, vlnoplodný, vlnitý), agrícola planalto, fidalgo

Vysvětlení:

- a) slova se již dále nemohou dělit na menší významové jednotky, proto se nazývají kořen – **o radical** – kořen zastupuje tedy vnější význam slova vztahující se k mimojazykové skutečnosti.
- b) ke kořenu se připojují morfémy s vnitřním významem vyjadřujícím gramatické vztahy. *Alun-* (o radical), *-o* morfém vyjadřující rod. Jde o morfém, který doplňuje význam kořene. Ve slově *alunas* je kořen *alun-*, a dva morfémy s gramatickým významem *-a*, a *-s*. Ve slově *trabalhávamos* existuje kořen *trabalh-*, a dva morfémy s gramatickým významem *-va* (imperpektum) a *-mos* (znamená 1.os.pl). Morfémy, které mají gramatický (vnitřní) význam, se nazývají koncovky - **desinências** a mohou být dvou druhů – nominální a verbální. Nominální koncovky – *desinências nominais* – označují flexi jmennou (tedy rod a číslo). Slovesné koncovky - *desinências verbais* – označují slovesnou flexi – tedy osobu, číslo, čas a způsob.

Často se stává, že kořen nemůže fungovat jako samostatné slovo. K tomu, aby tak mohl fungovat, potřebuje někdy samohlásku – *vogal temática*. *Base (slovní základů)* je kořen, k němuž je připojena tato tematická samohláska (vogal temática), a jež může být použit jako samostatné slovo v promluvě a přijímat přípony. *Base* jsou například *livro-*, *trabalha-*. Tematická samohláska může existovat jak v tématu jednoduchém – *livr-o*, tak v tématu odvozeném *livr-eir-o*.

- c) **afixos** – prefixos e sufixos e infixos. Prefixos – předpony.
- d) **Sufixos** – přípony. *real* – **realidade**; *livro* – **livrinho** (diminutivní sufixy), **cantor**, **lavrador**, **sapateiro** (činitel, zaměstnání), **punição**, **casamento**, **aprendizagem** (děje nebo jejich výsledky), **cardume**, **boiada**, **pequenada**, **folhagem** (hromadné podst.jm); **alemão**, **português**, **brasileiro** (národnost), **chuveisar** (zdrobnělina), **suavemente** (způsob), atd....
- e) **Předpony** – **prefixos**: *in-feliz*, *desl-leal*, *sub-terrâneo*, *des-gostar*, *inter-médio*, *com-bater sobre-por*, *re-fazer*, *de-penar* (oškubat peří), *so-braçar* (nést v podpaží – sob os braços)...

Infixos – konsonantické hlásky, kterými se spojuje kořen se příponou *cha-l-eira* (čajovar, čajová konvice), *pau-l-ada* (rána holí – o pau-hole), *café-t-eira* (kávovar), *lan-í-gero* (vlnoplodný), *chapeu-z-inho* (klobouček), *pedre-g-ulho* (šterkovitý). Infixní samohlásky v portugalštině jsou pouze *i* a *o* *dent-í-frico* (zubní), *gas-ó-metro* (plynoměr, plynojem).

- f) Sloučením dvou kořenů – **aglutinação** – vznikají slova složená – **palavras compostas**, například guarda-chuva (deštník). Sloučením dvou kořenů může **a)** existovat ve slově složeném jedna jediná přízvučná slabika (lobo+ homem = lobisomem-vlkodlak), nebo **b)** dojít ke změně či vypuštění morfému (**planalto** – vysočina, náhorní plošina plano+ alto, **vinagre** – vinho que é acre – tedy ocet – víno, které je kyselé; apod), **c)** dojít ke změně kořene původního slova – vinicultura – z vinho + cultura – vinařství), a **d)** hlavní kořen se objeví v jiné formě – agricultura – zemědělství, ale původně mělo být campo místo agr.)

SLOVA PŘÍBUZNÁ –PALAVRAS COGNATAS – jsou slova, která jsou odvozena od stejného kořene: *corpo, corporal, incorporar, corporação, corpúsculo*; Slova odvozená mohou mít dva druhy kořenů – jeden latinský a druhý lidový: digital – dedal, capilar – cabelo, auricular – orelha paupérrimo – pobríssimo.

PARASSÍNTESI

Slovo, které je tvořeno předponou, kořenem a příponou. Claro – aclarar, en-tarde-cer; a-manh-ec-er; Nejčastější jsou předpony *es-, a-, en-* a přípony *ear,-ejar,-ecer, izar*).

HAPLOLOGI A – tvoření slov, kdy dochází k vypuštění opakujících se slabik – caridade + oso - caridoso – milosrdný - místo caridodoso. Bondade + oso – bondoso (místo bondadoso), idade +oso –idoso (místo idadoso), trágico+ cómico – tragicómico.

VARIANTY MORFÉMŮ - ALOMORFY

morfém vyjadřující plurál - s, ões, ães, is,

morfém vyjadřující imperfektum – ia, ava

Slovní zásoba v portugalštině:

morfologia – morfologie

morfema – morfém

morfema aditivo – aditivní morfém

morfema substrativo – vypuštěný morfém

morfema modificativo – morfém modifikativní

morfema zero – nulový morfém

unidade linguística – jazyková jednotka

estrutura interna de palavra – vnitřní struktura slova

segmentação da palavra – segmentace slova

propriedades - vlastnosti

palavras simples – slova jednoduchá

palavras complexas – slova složená

palavras cognatas – příbuzná slova

os constituintes de palavra – části slova

radical – kořen

prefixo – předpona

sufixo – přípona

afixo – afix

base – slovní základ

sufixo de derivação – derivační sufix (idade felic+idade)

sufixo avaliativo – avaliační sufix

- aumentativo (zão:homem-zão)

- diminutivo (zinho: homem+ zinho)

sufixo de flexão – flektivní sufix livr+o+s

desinência verbal – slovesná koncovka

desinência nominal – jmenná koncovka

formação de palavras – slovtvorba

derivação – odvození

prefixação – prefixace (odvození pomocí předpon) re+organização

sufixação - sufixace (odvození pomocí přípon) organiza+ção

composição – skládání :bomba relógio, anglo-saxónico, tira-nódoas

conversão – konverze: slovo není změněno, ale přechází do jiného slovního druhu:
morto (participium), - morto (adjektivum, morto (podstatné jméno)

formação de novas palavras – tvoření nových slov

acronímia – akronymie: slovo je tvořeno počátečními písmeny ICALP – Instituto de
Cultura e Língua portuguesa

Abreviatura de palavras – truncamento

–vypuštěn konec slova ex (ex-marido),porno (pornográfico), prof (professor)

abreviatura de sequências de palavras – sigla – pouze obsahuje počáteční písmena slov,
tvořící pojem: CEE, UE,

amalgama - sjednocení slov, náhodně tvořené slovo surango (sumo de morango), portunho
(português+espanhol)

empréstimo -slova převzatá u jinýchjazyků basquetevol, cavalheiro, dama, piano, jardim

extensão morfológica – rozšíření významu

borracho -pombo novo

-homem embriagado

-rapaz ou rapariga bonita

engolir -absorver

-acreditar no que é verdade

CVIČENÍ:

1. Segmente as seguintes palavras em morfemas e explique o sentido dessas:

inoportuno
oportunidade
motorista
importante
papelzinho
cavalo
padrinho
influência
cultura

2. Construa uma família de palavras a partir de cada uma das seguintes formas:

Forma
Chave
Belo
Fácil
Plantar
Colher

3. Identifique os constituintes de cada uma das palavras que constituem as famílias que construiu e classifique-os (radical, prefixo, sufixo, palavra)

4. Classifique morfologicamente as palavras seguintes quanto à estrutura (palavras simples – complexas):

Casa
Vendedor
Verde-oliva
Económico-social
Poeta
Saca-rolhos
Ladra
Mal-educado
Fome
Surdo-mudo
Lume
Azul-marinho
Cal
Arroz
Pós-guerra
Telefonema
Contrário
Abre-garrafa
Embaixador
Cristão-democrático

5. Especifique as palavras compostas (por derivação, por composição, por conversão)

Reorganização
Restruturar
Paralização

Espertalhão
Parvalhão
Irmãozinho
Mestre-escola
Director-geral
Guarda-chuva
Arranha-céus
Pisca-pisca
Recém-nascido
bomba-relógio
Conta-quilómetros
Carro-patrolha

6. Explique o sentido das seguintes palavras e use-as numa frase.

Má-língua
Homem-rã
O cavalo-marinho
Obra-prima
Lugar-comum
Posição-chave
Cavalo-vapor
Estrela-do-mar
Guarda-costas
Ex-namorado
Salvo-conduto
Morto
O retardado
O detido
O ordenado

7. Forme palavras compostas por composição a partir do substantivo

Guarda
Saca
Salva
Salve
Salvo
Recém
Ex
Carta
Cartão
Homem
Ano
Obra
Conta
Cavalo

Literatura:

František Čermák, JAZYK A JAZYKOVĚDA (PŘEHLED), PRAHA, 1994

Adolf Erhart, ÚVOD DO JAZYKOVĚDY, BRNO, 2001

Maria Helena Mira Mateus, Amália Andrade, Maria do Céu Viana, Alina Villalva,
FONÉTICA, FONOLOGIA E MORFOLOGIA DO PORUGUES, Universidade Aberta,
Lisboa,